

Eötvös József államtudománya

Az ötvenes évek, a szabadságharc leverése miatti keserűség és a cselekvési lehetőségek hiánya a magyar szellemtörténet sok fontos művét eredményezte. Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* (a továbbiakban: *Uralkodó eszmék*) című munkája mellett ekkor született Kemény Zsigmond tollából a *Forradalom után* (1850) és a *Még egy szó a forradalom után* (1851), Széchenyi István *Ein Blickje* (1859) és Madách drámája, *Az ember tragédiája* (1862). Ekkor jelent meg Eötvös műve két részletben mind németül, mind magyarul.

Eötvös könyvének műfaja, a politikai-társadalmi értekezés nem volt ismeretlen a magyar közönség számára, Európa nyugati felében pedig már régóta virágzott. Eötvös műve azonban kitűnt a kortárs magyar írások közül terjedelme, módszeres alapossága és tájékozottsága miatt. Eötvös láthatóan jól ismerte a kortárs francia és német szerzőket, ezeket használta, és hatottak is rá. Azonban Eötvös megmaradt szépírónak és politikusnak, és nem lett iskolaalapító. A későbbi magyar politikai gondolkodásban politikai és irodalmi elismertsége ellenére alig volt hatása.¹ Ezt talán magyarázza elmélet- és ideológiaellenessége is. Ugyanakkor az is igaz, hogy Eötvöst sem lehet a magyar államtudományból megérteni, sokkal inkább a német és francia forrásaiból. Az erősen szociológizáló érvelése² sokkal inkább megérthető Balzacból, vagy François Guizot-ból és Lorenz von Steinből,³ Guizot⁴ és Tocqueville uralja az első kötetet, Von Stein⁵ inkább a másodikat.

A 20. század olvasójának ez nem annyira feltűnő, mivel Locke, Rousseau és főleg Marx nyomán elterjedt a politikai – és lényegében bármilyen – jelenségek

¹ Lásd erre a hasonlóan elismert, de nem túlságosan hatásos Concha Győző életművét és következő munkáját: Concha Győző: *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika*. Budapest, Athenaeum, 1908.

² „[V]ajon szabad államokban a politikai befolyás egyenlősége lehetséges-e anélkül, hogy a birtok és a társadalmi viszonyok tényleges egyenlőségéig kellene menni?” Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Budapest, Magyar Helikon, 1981. I. 86.

³ Vö. Eötvös (1981): i. m. I. 37, 39; II. 7, 75, 87.

⁴ Vö. Eötvös (1981): i. m. I. 266.

⁵ Vö. Eötvös (1981): i. m. II. 45.

olyan szociologizáló felfogása, amely az anyagi érdekeket és a vagyonosok-vagyontalanok közti harcot hangsúlyozza, mint ami a legfontosabb (politikai) problémáink megértésének a kulcsa.⁶ Azonban Eötvös nem csupán azt fogadta el ebből a magyarázatból Guizot nyomán, hogy a politika a tulajdonosok harca a tulajdonnélküliekkel, hanem azt is átvette Rousseau *Második értekezéséből*, hogy ez szükségképpen a szabadság hanyatlásához vezet.⁷

Az „államtudomány” megteremtésének kísérlete

Eötvös József, mint oly sokan a 18. század óta, a magyar nyelvű társadalomtudomány, azon belül az államtudomány megteremtésére tett kísérletet. A megteremtendő államtudomány célja nagyon is praktikus volt: a kontinensen, elsősorban Franciaországban látható társadalmi feszültségek viharában megtalálni az eszközöket az „angol” siker követésére. Hogyan lehet a soknemzetiségű országot egyben tartva gazdaságilag és katonailag sikeres, politikailag stabil országot alkotni az arisztokrácia vezetésével?⁸ A cél elérésében Eötvös szerint az államtudomány segíthet. Államtudománya nem teoretikus, és még kevésbé ideologikus, hanem az Arisztotelész–Machiavelli–Hobbes–Montesquieu-hagyományt követve gyakorlati volt. Emiatt nem törekszik valamilyen társadalom- vagy politikaelméletet megfogalmazni: „ne bíbelődjünk tisztán elméleti tanokkal” – írta az *Uralkodó eszmék* elején.⁹ Sőt, a kíváncsú államtudomány nem politikai mozgalmak támogatója, igazoló ideológiája.¹⁰

Eötvös leírásában úgy tűnik, a sikeres államtudós sokkal inkább a retorikai-kazuista hagyomány világ- és cselekvésfelfogását követi, mint a természettu-

⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 272.

⁷ Eötvös (1981): i. m. I. 404–405.

⁸ Eötvös (1981): i. m. I. 120.

⁹ Eötvös (1981): i. m. I. 81.

¹⁰ „Nem volt talán még soha politikai mozgalom, melyre a bölcseletnek és államtudományoknak nagyobb befolyása lett volna. A forradalom ugyanazon elvekért küzdött, melyeket a tudomány felállított; megsemmisítette mindazt, a miben a század bölcsei előbb az emberi nem szenvedéseinek forrásait keresték; létesítette, a mit a politikusok a közboldogságra szükségesnek tartottak; s mit alkotott? – Kényuralmat egy vagy más formában, a szabadság vagy az egyenlőség nevében, de kényuralmat mindig és mindenütt. S Franciaországban, mely a keresztyén civilisatio élén gondola magát, a caesarismus és jogtalan demokratia [...] már többször váltották fel egymást a nagy forradalom óta [...]” Eötvös József: A francia forradalom okai. In Eötvös József: *Tanulmányok*. Budapest, Révai Testvérek, 1902. 159.

dományok terén oly sikeres tudományos megközelítést. Az *Uralkodó eszmék*ben implikált államtudomány-felfogás szemben áll a korszellemnek tett engedménnyel. Eötvös a pozitívizmus felfelé ívelő szakaszában írta az *Uralkodó eszméket*. A pozitívizmus igazán az 1860–70-es években – Auguste Comte halála után, akinek nem volt könnyű természete – jutott uralomra a francia és a brit tudományosságban. Ennek ellenére Eötvös ismerhette volna John Stuart Mill *A System of Logic*-jét (1843), de a szövegben ez nem mutatható ki, és Saint-Simon kapcsán is csak az utópikus elképzeléseinek ismerete derül ki az *Uralkodó eszmékből*.

Eötvös a korszellemnek megfelelően az államtudomány tudomány volta leírásával igazolja, hogy amit művel, az „tudomány”. Ennek két ismertetőjegye szerint az, hogy tapasztalaton¹¹ és indukción alapul.¹² Azonban bármennyire is hasonlatos ez a tudományfelfogás a pozitivistához, ezek egyrészt Bacon óta a tudomány ismérvei; másrészt Eötvös esetében szó sincs róla, hogy remélné, hogy elérhető a biztos (pozitív) tudás, amely révén biztos előrejelzések, a cselekvések következményeinek biztos előrelátása, a tervezés lehetséges, és amely tudás révén a társadalom újjáépíthető. A pozitivista gnózisnak – „a tudás hatalom” – nyoma sincs a művében. És annak sincs nyoma, hogy az államtudománya révén egy végső, tökéletes, feszültség- és változásmentes társadalmat hozna létre.

Az *Uralkodó eszmék*ben leírt tudás nem bizonyos (nem pozitív),¹³ mint a természettudományos tudás, és mindig feltételezi az alkalmazóját, akinek esendő volta ellenére is döntenie kell folytonosan. Ugyanis a pozitívizmus döntést nem igénylő törvényeket igyekszik megfogalmazni, amelyek mintaképe a gravitáció törvénye. Itt nem a „gravitáció” és Newton okkult volta az érdekes, hanem a törvény „ha... akkor” megfogalmazásából eredő biztos előrejelzés lehetősége. Ilyen vagy ehhez hasonló törvények keresése, leírása nem az *Uralkodó eszmék* célja. Sőt, a könyv alapgondolata – az embereket mozgató egymással harcoló eszmék léte – ellentmond bármiféle államtudományi vagy társadalmi törvény létezésének. Az államtudomány nem pozitivista (nomotetikus), mivel a *conditio humana* ellentmondásokat tartalmaz, így értelmetlen törvényeket keresni benne.

A tapasztalat a tudományosság alapfeltételeként nem feltétlenül Comte pozitívizmusára utal, mivel ezt Francis Bacon óta a tudományosság elemének tekintették. Az bizonyos, hogy Eötvös a korszellemnek megfelelően a módszertanban vélte meglegelni azt, ami a tudományt, a *scientiát* az egyéb tudásoktól, az *opiniótól*

¹¹ Eötvös (1981): i. m. I. 67; II. 448, 461.

¹² Eötvös (1981): i. m. II. 451.

¹³ Eötvös (1981): i. m. I. 66.

elválasztja. Azonban a tapasztalat a korban nem csak a kísérletezést jelentette, és távol állt a 20. század empirikus társadalomtudományainak erősen matematizált módszereitől. A tapasztalat ekkor elsősorban a megfigyelést jelentette. A társadalomtudományi megfigyelés pedig a kortárs jelenségek mellett a történelmi jelenségek, események „megfigyelésére” is vonatkozott. A történelmet ugyanis emberi helyzetek, cselekvések és következmények végtelen példatárának tekintették.¹⁴

Ráadásul az államtudomány ilyen felfogása nagyon is illeszkedett a magyar politikai gondolkodás hagyományába, amelyre nem jellemző az elméletalkotás, sem az elméleti viták, hanem történetek elmondásával zajlik: a magyar politikai hagyományban az álláspontokat elsősorban a történelem ilyen vagy olyan elmondásai jellemzik, az érvelések történetiek, a múlt valamilyen elmesélésén alapulnak.

A történelmi példákra – a helyzetek értelmezésére és az azokra adott válaszok és következményeik elemzésére – alapozó államtudomány célja nem az eszközválasztás, nem is a célkijelölés,¹⁵ és nem is az előrejelzés, hanem a megértés. Pontosabban az, hogy megtanítsa a politika művelőit a politikai helyzetek megértésére. Eötvösre az *Uralkodó eszmék* megírása során a kortárs francia politikai események hatottak: korunk problémáit miért nem tudták megoldani a franciák,¹⁶ és miért tudták az angolok? Miért élnek az előbbieket forrongásban már fél évszázada, és miért élnek nyugalomban az utóbbiak? Miért hanyatlik a 18. század európai nagyhatalma, és miért virágozik Anglia? Ott ugyanis az arisztokrácia meg tudta őrizni a politikai vezető szerepét, az ország politikai stabilitása messze felülmúlta a kontinens országaiban megtapasztalhatót, gazdasági és katonai nagyhatalommá, soknyelvű és sokvallású birodalommá tudtak válni, szemben a francia tapasztalattal, ahol az „árként rohanó demokrácia pusztításai” (az egyenlőség igénye¹⁷) folytonos válságokat gerjesztettek. Mivel az egalitarizmusban látta Eötvös a francia bajok okát, számára az abszolút ellenpont Rousseau *Társadalmi szerződése* és az abból kialakult szocialista mozgalom. Az *Uralkodó eszmék* visszatérő kritikájának céltáblája Rousseau *Társadalmi szerződés* című írása és a „francia forradalom elvei”. A „létező bajok s azon forradalmi hajlam,

¹⁴ Eötvös (1981): i. m. I. 52.

¹⁵ Eötvös (1981): i. m. I. 29, 45.

¹⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 31.

¹⁷ Eötvös (1981): i. m. I. 279.

mely korunkat jellemzi és a mely a kényuralom útját készíti elő, éppen azon elvek megvalósításából erednek, a melyeket a francia forradalom felállított”.¹⁸

Van-e politikai bölcsek köve, amelyet a filozófusok, majd a pozitivisták, szocialisták és más tudományhívők kerestek? Eötvös szerint nincs. És ez az ideológiák virágzása idején nem volt egyértelmű válasz.

Menczer Béla Eötvöst Montesquieu-höz hasonlította, és a kifejtés módja és a szemlélete valóban nem áll távol a francia mestertől. Eötvös könyve, mint a klasszikus szövegek általában, egy sűrű leírás: sok plauzibilis olvasata lehetséges, nem egyértelmű, és minden nemzedék újraolvashatja és értelmezheti.¹⁹

Az angomániájukban is hasonlítanak, azonban van egy fontos különbség: Eötvös szerint nincs politikai bölcsek köve. Talán ezért sem lett iskolaalapító. A hatalmi ágak elválasztása, amit Montesquieu tévesen Angliában látni vélt, biztosan nem az, ahogyan az emberi jogok vagy a „fékek és ellensúlyok” sem azok. Nincs intézményes megoldás, ugyanis a politika folytonosan mérlegelő döntéseket igényel. Eötvös nagyon távol állt a Heine által leírt szemlélettől.²⁰

„A világ és az élet túlságosan töredékes!
A német professzorhoz akarok menni
Ki tudja, hogyan kell összerakni az életet
És racionális rendszert csinál belőle
A kalapjával és a pongyola töredékeivel
Betömi a világ felépítésében rejlő hézagokat.”

Az államtudománya nem szcientista tudomány, szemben a 18. századtól terjedő szcientista (*doctinaire*) politika eszményével. „Szokássá vált egy idő óta, – s mi nem hiszszük, hogy a történet-tudományok e szokás által sokat nyertek volna – az emberi nemnek egyes korokbani kifejlődését geometrikus

¹⁸ Eötvös (1902): i. m. 160.

¹⁹ Gilbert Ryle: *A szellem fogalma*. Ford. Altreichter Ferenc. Budapest, Gondolat, 1974.

²⁰ Eötvös német eredetiben idézi Heinét: Eötvös József: *Kisebbségi politikai cikkek*. Budapest, Révai Testvérek, 1903b. 161.

A vers német eredetije: Heinrich Heine, Die Heimkehr LVIII.

„Zu fragmentarisch ist Welt und Leben!
Ich will mich zum deutschen Professor begeben,
Der weiss das Leben zusammen zu setzen,
Und er macht ein verständlich System daraus,
Mit seinem Mützen und Schlafrockfetzen
Stopft er die Lücken des Weltenbaus.”

problémaként egyes egyszerű tételekre visszavezetni, melyek által azután minden egyes tünemény jól vagy rosszul megmagyaráztatik.”²¹ Eötvös szerint korábban főleg a franciákra volt jellemző a doktriner, deduktív politika. Részben ez a bajaik forrása.

„E nemzet, melynek, úgy látszik, minden dolgok egyszerűsítése természetes hajlamaihoz tartozik, a történettudományokban is nem szívesen tűri azon változékonyságot, melyet az emberi nem kifejlődése előnkbe tüntet, s tudósai minden korban felkeresve az alapeszmét, melyből egyes tünemények megmagyarázhatók, benne azon kulcsot hirdetik feltalálni, mely előtt a múltnak minden titkai megnyílnak. A németek, kik semmiben, mi felett mélyen elmélkedhetni, nem szoktak hátra maradni, metaphysikus lelkesedéssel követték ugyanezen irányt.”²²

Eötvös nem csupán nem volt pozitívista, nem fogadta el a politika tudományra alapozhatóságát (a szcientizmust), hanem szemben is állt vele. Az államtudomány nem ad hatalmat, szemben a modernnek baconi reményével, és azért nem, mivel nincs ismétlődés. (Ez viszont megkérdőjelezi Eötvösnek az indukcióra mint a tudományos módszer elemére vonatkozó programját, amely lehetővé tenné a politikai vagy társadalmi előrejelzést a következmények, mások cselekedeteinek előre látását.) Az „államtudománynak főadata nem a jövővel foglalkozni [...]”.²³ Az államtudomány ezzel eltér a természettudományoktól, ugyanis a természetben nincs ellentmondás, sem csoda, ha mégis ilyen tapasztalunk, annak oka a tudáshiányunk. Megfelelő tudással a természeti valóság résmentesen kiismerhető. De nem így a politikai valóság, amelyre az államtudomány irányul. Kérdéses, hogy vannak-e felismerhető törvényei az emberi viszonyoknak. Az „emberi ész nem határozhatja meg előre azon képleteket, melyek a jelen polgárisodás romjai felett egykor emelkedendnek”.²⁴

Szemben J. S. Mill deduktív gondolkodásával, amely „*one simple principle*”-t megnevez, és abból igyekszik megoldani az emberi viszonyok problémáját, a politikai cselekvőknek sok elvnek kell egyszerre megfelelnie: „sem az állam hatalmát, sem az egyesek szabadságát, sem a haladást nem kockáztatják”.²⁵

²¹ Eötvös (1903b): i. m. 161.

²² Eötvös (1903b): i. m. 161.

²³ Eötvös (1981): i. m. II. 523.

²⁴ Eötvös (1981): i. m. I. 267.

²⁵ Eötvös (1981): i. m. II. 577.

A pozitivista tudomány másik nagy korlátja a szabad akarat, amely miatt „bizonytalan a közeljövő”.²⁶ Bár az államtudomány²⁷ törvényeket keres, de Eötvös gyakorlatában a paradoxonok, dilemmák, ellentmondások leírása megbékítést velük és felkészülés rájuk.²⁸ Önbecsapás azt hinni, hogy „a jelenkor szenvedésein csak összes társadalmi viszonyaink átalakítása segíthet”.²⁹ Mivel az eszközválasztás az államtudomány szerint is bizonytalan, a valóság uralása, ellenőrzése mindig csak korlátozott.

„A társadalom magától áll elő, nem lehet alkotni tetszésünk szerint: szintoly kevéssé lehet megsemmisítését dekretálni, mint bizonyos tervek szerint újraalakítani. Ezenfelül nem lehet az állam érintett alapelvét, mely szerint az egyén teljesen alá van vetve a közakaratnak, a társadalomra átvinni, anélkül, hogy minden további fejlődés, az ember emez első szükségének kielégítése, lehetlenné ne váljék.”³⁰

Mivel Eötvös szerint nincs politikai bölcsök köve, szabálygyűjtemény, sőt, a társadalmat nem lehet alakítani, az államot és intézményeit is csak lassan, ezért értelmetlen a doktriner politika (ideológiák átvétele, modellek utánzása). Szabadelvű, de semmiképpen sem ideologikus.

„Az emberiséget csak egy új eszme, vagy egy új igazság mentheti meg jelen szerencsétlen helyzetéből, – ezt halljuk sokszor, s ez általános meggyőződésből kiindulva, nem hiányzanak, kik ezen új igazság kereséséhez fognak, vagy minden tanban, mely, mint a kommunizmus vagy a socializmus, újnak látszik, e mindenben segítő gyógyszer, nemünk új megváltóját gyanítják, s mégis nincs semmi, mi a történet összes tapasztalásaival annyira ellenkezésben állna, mint e meggyőződés. – Az emberiség bajain soha új eszme nem segített még.”³¹

Minden szerzőnél felmerül az inkoherencia problémája. Ez azonban rögtön felveti azt a dilemmát, hogy az ellentmondások a szerző gondolkodási hibáiból erednek, vagy a tárgyában vannak ellentmondások.

²⁶ Eötvös (1981): i. m. II. 450.

²⁷ Eötvös (1981): i. m. II. 451.

²⁸ Eötvös (1981): i. m. I. 52.

²⁹ Eötvös (1981): i. m. I. 267.

³⁰ Eötvös (1981): i. m. II. 124.

³¹ Eötvös József: *Gondolatok*. Budapest, Révai Testvérek, 1903a. 164.

Ellentmondások az érvelésben

Eötvös kétségtelenül legfontosabb fogalma a „szabadság”. De hányféle van? Az *Uralkodó eszmék*ben rendre visszatérő a szabadságvágy említése, ami az állam működésének meghatározó és megszüntethetetlen feltétele. Ez lényegében az ágostoni vagy kalliklészi uralomvágy,³² ambíció: „A szabadságra és az uralkodásra törekvés csak különböző fokai ugyanazon emberi hajlamoknak. Aki saját erőinek önálló gyakorlását biztosítva látja, az mások erőit törekszik magának alávetni, s így mindnyájuk szabadság utáni küzdelméből szükségképp egyesek uralkodásvágya s végre maga ezen uralkodás keletkezett.”³³ A szabadságvágy lényegében uralomvágy (*libido dominandi*): „a szabadság neve alatt a hatalombani részletetésért folyt a harc”.³⁴ A „szabadság- vagy uralkodási vágy mindnyájunkkal velünk született”.³⁵ A szabadság hatalom.

A teljes szabadság ebben az értelemben mások teljes uralását jelentené, de ez csak egy-két zsarnoknak adatik meg: „a föltétlen szabadság és a korlátlan uralom fogalma lényegében egy”.³⁶ A többségünk szabadsága ebben az értelemben korlátozott, de ez az a szabadságvágy, amely mindig konfliktusok okozója egyének, illetve egyén és az állam között.

A „szabadság” másik jelentése szerint a *liberum arbitrium*, amit szabad akaratnak,³⁷ szabad választásnak fordítanak. Ebben az értelemben, a „szabad döntés” értelmében, a szabadság felszámolhatatlan. És ez az a szabadság, amely miatt az emberek cselekedetei megjósolhatatlanok, és nem lehetséges tudományon alapuló értelmes politika.

Harmadrészt az antik szabadságfogalom alatt a republikánust értette Eötvös. Ez a fogalom a *res publicához* (közállomány) kötődik. Ez lényegében az antik és rousseau-i, kanti republikánus felfogás: a szabadság a részvétel a közös törvényalkotásban, azaz közvetve önszabályozás: az egyén olyan törvényeknek engedelmeskedik, amelyeket maga alkotott meg.³⁸ De az *Uralkodó eszmék* szerint

³² Az állam célja a biztonság, ugyanis az emberek egymásra veszélyesek a szabadság- és uralomvágyuk miatt. A kettő ugyanis egy. Ezen a ponton, a realista emberkép és a rend problémájából kiindulva Eötvös érvelése hobbesianus. Eötvös (1981): i. m. II. 104–105, 196, 211, 328, 559.

³³ Eötvös (1981): i. m. I. 189. vö. Eötvös (1981): i. m. I. 348.

³⁴ Eötvös (1981): i. m. I. 285. vö. Eötvös (1981): i. m. II. 296, 298.

³⁵ Eötvös (1981): i. m. II. 367.

³⁶ Eötvös (1981): i. m. II. 303.

³⁷ Eötvös (1981): i. m. II. 450.

³⁸ Eötvös (1981): i. m. I. 73.

ez nem szabadság, sőt ez a felfogás vezet a népfőlség elvéhez, amelyet kora leginkább a szabadságra veszélyes, az állam hatalmát kiterjesztő elvének tekintett.

„Ha a szabadság a népfőlség eszméjének foganatosításában áll, s ha az egyenlőséget abban keressük, hogy mindnyájan egyenlő részt vegyenek az államhatalomban, akkor először: az államhatalom körét egyre tágabbra kell terjesztenünk, nemcsak azért, mert minden hatalomnak természetében rejlik egyre tovább terjeszkedni; hanem azért is, mert ez esetben a hatalom embereinek természetes hajlama szükségképpen még azok által is támogattatik, kik annak határt szabhatnának és más viszonyok között szabnának is valósággal – ti. maga a nép által. Hiszen minél továbbra terjed az állam hatalma, annál nagyobb a népszabadság; a polgári életnek minél több viszonya vonatik az állam körébe, annál nagyobbá válik a kör, melyben minden egyes, mint a népfőlség részese, hatalmát gyakorolhatja;

másodszor; minél tágabbra terjesztetik az államhatalom köre, annál szűkebbre fognak szoríttatni az egyéni szabadság határai, nemcsak azon oknál fogva, mivel, ha az állam számára fenntartott dolgok köre szélesbül, az egyén szabad működésre szükségképpen szűkebb tért talál: hanem azért is, mert oly állam, mely valamennyi ügy tetemes részét magának lefoglalá, s ezáltal polgárainak munkásságát megcsökkenté és irányukban mintegy a gondviselés szerepét vállalta magára, magát nemcsak minden komoly megtámadás, hanem munkásságának még pillanatnyi akadályozása ellen is biztosítani köteles, ami csak úgy lehetséges, ha az egyesnek szabadságát tetemesen korlátolja. [...]

Azon elvek szerint, melyek az államról jelenleg állíttatnak fel, az egyéni szabadság fogalma a nép felségében olvadván fel, természetes, miként az egyenlőség csak abban kereshető, hogy minden polgár egyaránt részesüljön azon korlátlan hatalomban, mely az egészet illeti. Nem annyira a hozott törvényeknek mindenkre egyenlő alkalmazása, mint inkább egyenlő részesítés a törvényhozásban; ebben kerestetik az egyenlőség. A törekvés nem mindenkinek egyenlő egyéni szabadsága felé, hanem arra van irányozva, hogy mindnyájan egyenlően és tökéletesen a többség korlátlan hatalmának vettessenek alája.”³⁹

A polgári szabadság – a politikai szabadság⁴⁰ – a törvény előtti egyenlőséget jelenti,⁴¹ és az állam korlátozott voltát.⁴²

Végül a „szabadság” az *Uralkodó eszmék* egészében végighúzódo jelentése a verseny. A verseny utal az először említett ambícióra, a kitűnni akarásra, de a verseny nem feltétlenül a hatalomért zajlik, hanem bármiért.

³⁹ Eötvös (1981): i. m. I. 84.

⁴⁰ „Vannak politikai állapotok, melyek csak erőszakosan változhatnak meg, de a szabadságot megállapítani csak rend által lehet. – Hisz végre a rend és szabadság ugyan azonosak, mert a hol bizonyos viszonyok megváltoztatása senkinek hatalmában nem áll, ott a viszonyokhoz alkalmazkodva mindenki szabadon és biztossággal élhet tehetségeivel.” Eötvös (1903a): i. m. 186.

⁴¹ Eötvös (1981): i. m. I. 74.

⁴² Eötvös (1981): i. m. II. 326.

A „szabadság” fogalmának sokrétűsége nem Eötvös sajátossága. Ezek a jelentések az európai kultúra termékei, amelyeket Eötvös használt, anélkül, hogy törekedett volna ezek viszonyát egymással elrendezni. Eötvöst nem izgatja a mai politikai gondolkodó problémája, hogy lehet-e igazolni a szabadság elsőbbségét az egyenlőséggel szemben. Ugyanis az emberi szabadság adottság. Az államtudományi kérdés csak az: miként lehet az államot az egyéni szabadság elve alapján felépíteni?⁴³ Erről szól az *Uralkodó eszmék* III. Könyve.

Eötvös következő bizonytalansága az emberi természetre vonatkozik. Az nem volt kérdés a számára, hogy az emberi természet változhatatlan.⁴⁴ Azt azonban nem tudta eldönteni, hogy az emberi természetre inkább a realista vagy az ágostoni–hobbesi⁴⁵ emberkép – *libido dominandi* – a jellemző, vagy inkább az eszmék⁴⁶ mozzgatják az embert.

A Guizot-féle osztályérdekeket hangsúlyozó és a Stein-féle eszméket megtestesítő csoportkonfliktusok két eltérő emberképet feltételeztek, és ez az ellentmondás végighúzódik az *Uralkodó eszmék*ben. Eötvös bizonytalansága, hogy a cselekvést magyarázza-e az osztályérdek, vagy az eszmékből erednek-e inkább a cselekvések, esetleg egyéb „realista” motívumokból, mint a hiúság, uralomvágy?⁴⁷ Az *Uralkodó eszmék* fő állítása szerint az eszméknek van elsődleges szerepük az emberi cselekvésben, azonban számtalan helyen ezt tagadja. Ha az embert az eszmék irányítják, akkor miért szükséges korlátozni azokat?

Hasonlóan ambivalens abban a kérdésben is, hogy vannak-e velünk született eszmék (*ideata innata*), a lelkiismeret, amit a keresztény emberkép⁴⁸ hangsúlyoz, és a „szellem mozzgatja az anyagot,”⁴⁹ vagy inkább az érdekeit követi az ember. Az érdek nem szűken anyagi (osztály-) érdeket jelentett számára, hanem a társadalmi pozícióhoz kapcsolódik, szemben a velünk született eszmékkal.

Eötvös következő ellentmondása a polgárosodás (civilizáció) fogalmához kapcsolódik. Egyrészt beszél polgárosodásról, másrészt historicista módon

⁴³ Eötvös (1981): i. m. II. 125.

⁴⁴ Eötvös (1903a): i. m. 168; Eötvös (1981): i. m. I. 53, 93.

⁴⁵ „Ezen emberek személyes hiúság, uralkodásvágy és gyávaság által tereltettek a lázadás zászlaja alá [...] vajon nem fog-e a jövőben is a személyes hiúság és az uralkodásvágy befolyással lenni az emberek eljárására?” Eötvös (1981): i. m. I. 277.

⁴⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 29.

⁴⁷ Eötvös (1981): i. m. I. 277.

⁴⁸ Az ember törekszik „ama nemes elvek után, mikre a fogékonyságot isten oltotta az emberi szívbe”. Eötvös (1981): i. m. II. 83.

⁴⁹ Eötvös (1981): i. m. II. 525.

arról, hogy volt az ókori, antik, majd keresztény civilizáció, és most alakul ki valami új. Ez utóbbi alapján nem mondhatná, hogy régóta tart a polgárosodás (civilizálódás) folyamata. A kor konfliktusai az új születéséből erednek, de az új a keresztény civilizáció eszméiből épül, bár valami más lesz. Az új kor egymással harcban álló eszméi, ezekről szól az *Uralkodó eszmék*, eltérnek a két korábbi civilizáció eszméitől. Az ókorban más eszmék voltak, mint ma,⁵⁰ de akkor érvényesek-e az ókori és középkori tapasztalatok a jelen államtudománya számára? Lehet-e tanulni a középkori és ókori tapasztalatokból, ha azok teljesen eltérő civilizációk voltak? Ez a historicizmus aláássa az államtudományt megalapozó állítást, miszerint a történelem tapasztalatait kell megfigyelni, és arra építeni az államtudományt.

Ellentmondások a tárgyban

A kor tapasztalata és Guizot, illetve Stein hatása alapján Eötvös számára kétségtelen volt, hogy a társas világ tele van ellentmondásokkal. Ezek az ellentmondások részben a most kialakuló civilizáció részei, részben mindegyikben megvoltak. Mivel a minden elvnek megfelelni akaró állam terjeszkedik – kudarca és a vele szembeni elégedetlenség szükségszerű –,⁵¹ ezért a cél a versengő és ellentétes elvek és érdekek részleges kielégítése és korlátozása, ami újabb elégedetlenségek forrása lesz. Nincs középút, nincs *decorum*, sem *ars* (sem Arisztotelész, sem Cicero, sem Machiavelli), sem egyensúly, sem harmónia vagy szintézis. A központosítás talán az egyetlen, ahol elképzelhető a középút.⁵²

Egyrészt, a 19. század három uralkodó eszméje konfliktusban áll egymással,⁵³ ami sok gond és baj forrása, de ebből ered a haladás. Bármelyikük megvalósítása a civilizáció lerombolását, barbárságot eredményezne,⁵⁴ de ezeket az elveket nem lehet megvalósítani az államban:⁵⁵ „mindenikük létesítése egyszersmind a jelen államot sarkából kiforgatná; [...] azon esetben is, ha lehetséges volna

⁵⁰ Eötvös (1981): i. m. I. 419.

⁵¹ Eötvös (1981): i. m. II. 118.

⁵² Eötvös (1981): i. m. II. 513.

⁵³ Eötvös (1981): i. m. I. 81.

⁵⁴ Eötvös (1981): i. m. I. 457–458.

⁵⁵ Eötvös (1981): i. m. II. 5.

ezen fogalmakat divatos értelmükben keresztülvinni, az emberiség nem fogná megnyugvását találni.”⁵⁶

A második felszámolhatatlan ellentmondás a forrongás és a nyugalom, rend ellentéte. A haladás forrása az eszmék ellentéte, harca, az egyensúlytalanság. A haladás másik forrása az egyéni szabadság és a különféle egyéni törekvések. A harmadik forrása az érintkezés másokkal. Eötvösnél is megtalálható a liberális toposz, miszerint a haladás – és a konfliktusok – forrása az érintkezés másokkal,⁵⁷ az eltérő egyének találkozása,⁵⁸ azonban a szoros központosítás elszigetel egymástól.⁵⁹ Mivel a szoros központosítás elszigeteli az egyéneket egymástól, az eltérő egyének nem tudnak érintkezni, és konfliktusaik sem lesznek. Így a zsarnokság vagy a demokrácia egyaránt a haladás ellensége, hiszen elszigeteli egymástól az egyéneket.

A következő ellentmondás az állam – rendet ugyanis csak az állam tud alkotni és fenntartani – és az egyéni szabadság feloldhatatlan ellentéte: bár az egyéni szabadság államhatalmat kíván, az erős állam gyengíti az egyént. Az egyének viszont „térre van szüksége,” ahonnan „minden mást, magát az államot is kirekeszti”.⁶⁰ Korlátlan egyéni szabadság mellett az állam nem állhat fenn,⁶¹ de a szabadság igényli az államot, bármennyire küzd a korlátaival ellen. A korlátlan állam természetesen ellentétes a szabadsággal:

„[A]z egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom fönnállását kívánja ugyan, de míg az állam merőben korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti, s minden egyes elszigetelten és gyámoltalanul áll az állammal szemben, azaz valamíg az állam mostani intézményei fönnállnak, el nem érhető: önként következik, hogy az államhatalom tetemes korlátozását – nem hatalmát, hanem azon kört illetőleg, melyre hatalma kiterjed –, míg korunk uralkodó eszméi nem változnak, az egyetlen útnak és módnak kell tartanunk, amelyen legyőzhetlen akadályok nem gátolják a haladást.”⁶²

A mai állam ezért veszélyes az egyéni szabadságra. Azonban – írta Eötvös burke-i módon – ezt az állami túlhatalmat olyan mozgalom építi ki, „mely a szabadság nevében kezdetett”, de „egyes fejedelmek korlátlan uralmához fog

⁵⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 74.

⁵⁷ Eötvös (1981): i. m. II. 331.

⁵⁸ Eötvös (1981): i. m. II. 485.

⁵⁹ Eötvös (1981): i. m. II. 332.

⁶⁰ Eötvös (1981): i. m. II. 119.

⁶¹ Eötvös (1981): i. m. II. 323.

⁶² Eötvös (1981): i. m. II. 520.

szükségképp vezetni”.⁶³ Ez az ellentmondás talán nem is civilizációhoz (polgárosodáshoz) kötött, mivel a keresztény civilizációban is egyszerre volt meg az egyéni szabadság iránti és az erős állam iránti vágy.⁶⁴ Ezek hatnak a modern civilizációban is.⁶⁵

Ennek az ellentmondásnak egyik folyománya az egyéni szabadság és a központosítás szembenállása. Mindkettőt korlátozni kell,⁶⁶ de mindkettő igyekszik megváltoztatni az erőviszonyokat. Hasonlóképpen szembenállás van a központosítás szükségessége⁶⁷ és az autonómiák (az ellenállás lehetőségei) között. Minden elv egyedüli uralma – központosítás, szabadság, egyenlőség stb. – vezethet rossz eredményre. Nem lehet eldönteni, hogy a központosított vagy a nem központosított államban nagyobb-e a szabadság. Azonban feltűnő, hogy a centralistának nevezett Eötvös a központosítással kapcsolatosan Tocqueville kritikáját fogadta el.

„Franciaország példája leginkább fölvilágosíthat a központosítás eredményeiről.

Egy országban sem vontak el annyira minden eszközt az egyestől, mellyel az államhatalomnak ellenállhatna, mint Franciaországban. Lehetőleg nivelláltak minden társadalmi állást, semmivé tették a tartományok és községek autonómiáját, sőt új fölosztással a nép történeti emlékezeit is meg akarták semmisíteni.

Sehol sincs az egyén inkább elszigetelt helyzetben, sehol sem annyira gyámoltalan az államhatalom irányában. Nemcsak a konvent és Napóleon uralma alatt szorították meg Franciaországban inkább, mint bárhol az egyén személyes szabadságát: a restauráció és Lajos Fülöp szelidebb uralkodása alatt is ugyanez az eset, s a december másodikik esemény leginkább bizonyítja, mennyire elő volt készítve a nép az egészen korlátlan uralkodásra; s mindamellett egyetlen országot sem nevezhetünk, melyben 50 évnyi időszak alatt gyakrabban ellenszegültek volna az államhatalomnak, s ahol egy község, sőt gyakran abban is csak csekély töredék ellenállása annyiszor megbuktatta volna az államhatalmat; sőt az egész állam alkotmányát is megváltoztatta. Franciaország, mely a XVII. és XVIII. században a korlátlan uralom mintaországa volt, századunkban a forradalom min-
tafölte lett.”⁶⁸

⁶³ Eötvös (1981): i. m. I. 388.

⁶⁴ Eötvös (1981): i. m. II. 518.

⁶⁵ Eötvös (1981): i. m. II. 519.

⁶⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 279; II. 153.

⁶⁷ Eötvös (1981): i. m. II. 271.

⁶⁸ Eötvös (1981): i. m. II. 327.

A korábbi civilizációkban is voltak Eötvös szerint alapvető ellentmondások. Így a pápaság-császárság, egyház-állam harca; a tekintély (katolicizmus) és a szabad vizsgálódás (protestantizmus) dilemmája.

Látható, hogy a konfliktusokat okozó ellentétpárokból rendre felbukkan a szabadság. A szabadság és valami más állnak egymással szemben, és ez okozza a konfliktust és a változást. Hogy miért fontos a szabadság – ami egyszerre élvezet és problémaforrás –, arra meg sem próbál válaszolni Eötvös. Nem igyekszik megalapozni a szabadság fontosságát. Ugyanis a szabadság fontos, mindenki törekszik rá, és számtalan baj forrása: „az egyéni szabadság élvezete a legfőbb erkölcsi jó, s egyszersmind olyan, melytől egyéb erkölcsi és egyéni javak élvezete függ; az egyéni szabadságot pedig az államhatalom is veszélyeztetheti, és pedig mindennél inkább: mindenesetre az államhatalom ellen is védeni kell azt”.⁶⁹

Az állam el nem mondott képe

Miközben az *Uralkodó eszmék* visszatérő állítása a felszámolhatatlan ellentmondások léte, amivel együtt kell élni, mert megszüntetni vagy uralni nem lehet, megtalálható benne a *Zeitgeist*ra jellemző válsághangulat.⁷⁰ A régi, keresztény civilizáció (polgáriasodás) hanyatlik, és új küszöbön állunk, azt most kell megalkotni. Az állam pedig nem tudományos, hanem civilizációs termék.⁷¹ A korábbi keresztény-középkori civilizációban a vallás az állam támasza volt,⁷² ugyanakkor a „kereszténység a szabadság vallása”.⁷³ Mivel a kereszténység hanyatlik, a doktriner politika semmi jóra nem vezet, a francia forradalom következményei – elsősorban az individualizmus miatt – fönntarthatatlanok. Folytonos forrongást eredményeznek.⁷⁴ Mi hát a teendő?

⁶⁹ Eötvös (1981): i. m. II. 146.

⁷⁰ Eötvös (1981): i. m. II. 6, 580.

„Meglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk ama nagy harcban, melyben a törvényes királyság és a cészárizmus, az alkotmányos egyeduralom és a szám szerinti többségek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok csöcselékuralma, melyben az, aminek jog az alapja és az, ami csak anyagi erőre támaszkodik, áll szemben egymással, a küzdelem kimenetele még sokáig bizonytalan maradhat.” Eötvös (1981): i. m. II. 582.

⁷¹ Eötvös (1981): i. m. II. 394.

⁷² Eötvös (1981): i. m. II. 429.

⁷³ Eötvös (1981): i. m. II. 433.

⁷⁴ Eötvös (1981): i. m. II. 520.

Nincs kész modell, amit csak alkalmazni kellene. Anglia sem az.⁷⁵ Mások történetéből annyit tanulhatunk, hogy elkerüljük a hibáikat. Végig Franciaországról (az európai kontinensről⁷⁶) beszél, de a megoldásai Anglia⁷⁷ (az Egyesült Királyság) felé mutatnak. Pedig angol forrásra alig hivatkozik. Az Eötvös szeme előtt lebegő két példa – Anglia és Franciaország – közül az első a sikeres, míg a második a kudarcos. Láttuk, hogy „minden államra egyaránt illő államtudományt [...] bajos találni”,⁷⁸ az államtudomány csak alapelveket tud találni. Például azt, hogy az egyéni szabadság feltétele az állam,⁷⁹ de az állammal szemben védeni kell az egyént,⁸⁰ korlátozni kell az államot. A kerülendő francia modell doktrínér volta mellett káros alapelvekre épít: ez a népfelség elve, a korlátlan hatalom gyakorlata.⁸¹ Míg az angol példa lényege a korlátozottság⁸² – az emberek és az államé egyaránt. A kudarcos francia forradalom⁸³ bajainak a forrása a korlátlanlás⁸⁴ (népfelség elve), ugyanis az embert és államot korlátozni kell.⁸⁵ Az általános szavazati jog veszélye az, hogy az állam ekkor hajlamos korlátlanul mindenbe beleavatkozni.⁸⁶ „Absolut uralkodó, ki mindent tehet, a mit akar, s azt hiszi, hogy mindent akarhat, a mi eszébe jut: szörnyeteggé válik, akár egyes, akár többség legyen, akár Nérónak, akár conventnek nevezzék.”⁸⁷ Sőt, az abszolutizmusban nagyobb szabadság volt, mint a demokráciában.⁸⁸

⁷⁵ „[A]z angol alkotmányból vont tapasztalásokat viszonyainkra alkalmazni nem lehet.” Eötvös (1981): i. m. I. 84.

⁷⁶ Eötvös (1981): i. m. I. 37.

⁷⁷ Eötvös (1981): i. m. I. 270; II. 554.

⁷⁸ Eötvös (1981): i. m. II. 574.

⁷⁹ „[A]z állam fönnállását az egyéni szabadság első szükséges biztosítékának kell tekinteni.” Eötvös (1981): i. m. II. 159.

⁸⁰ Eötvös (1981): i. m. II. 575.

⁸¹ Eötvös (1981): i. m. I. 87.

⁸² Eötvös (1981): i. m. I. 81–82.

⁸³ Amely átalakult társadalmi forradalomná, hogy újjáteremtse az emberiséget [Eötvös (1981): i. m. I. 35.], ugyanis a politikai egyenlőség a társadalmi egyenlőségtől függ. Ezért az egyenlőség követelése a szocializmus vagy kommunizmus utópiájához visz szükségszerűen [Eötvös (1981): i. m. I. 83–84, 89].

⁸⁴ Eötvös (1981): i. m. II. 343–344.

⁸⁵ Eötvös (1981): i. m. I. 122.

⁸⁶ Eötvös (1981): i. m. II. 349.

⁸⁷ Eötvös (1903a): i. m. 9.

⁸⁸ Eötvös (1981): i. m. I. 98.

Eötvös átvette Guizot-tól és Tocqueville-től azt az antik felfogást, miszerint a demokrácia az ambíció kielégítésének lehetősége,⁸⁹ és ez a kor bajainak – a szabadságellenes túlhatalom létrejöttének és a visszatérő forradalmaknak – forrása:⁹⁰ a „világot azon bajoktól megszabadítsuk, melyeket egyesek nagyravágása okozott, milliók irigységét hívjuk fel küzdelemre. Ez az, a miben korunk demokráciájának nagy tévedése fekszik.”⁹¹

Az állam ellentétek terepe: egyrészt ellentétes érdekcsoportok, osztályok élnek benne (Guizot), másrészt ellentétes eszmék léteznek, amelyek motiválják az embereket (Stein). Ezek az ellentétek nem hibák, amelyeket fel lehet számolni, hanem politikai adottságok. Ebben a konfliktusos világban kell egy szabadságot védő és korlátozott államot apránként megalkotni, aminek az első lépése, hogy mindenkit érdekeltté kell tenni az alkotmány védelmében.⁹²

Ez az állam, a civilizációs termék azonban a gyakorlatban alakul ki, amihez idő kell, és nem elméleti alkotás.⁹³ Az állam próba szerencse⁹⁴ tanulás révén jön létre lassan, nem terv⁹⁵ vagy mintakövetés révén.⁹⁶ Eötvös eszménye az állóvíz és a hanyatt-homlok rohanás közti politikai cselekvés.⁹⁷

A szabadságért indított mozgalom a szabadság veszét eredményezte Eötvös szeme láttára.⁹⁸ Mit rontottak el a franciák? Összekapcsolták a szabadság és az egyenlőség eszméjét. Az eredmény káosz vagy cézárizmus – a politikai inga mozgása szerint. Az egyenlőség utáni velünk született vágy⁹⁹ vezet diktatúrához (Napóleon, Cromwell, népfelség, kommunizmus). A teljes egyenlőség ellentétes a szabadsággal, mivel korlátlan államot feltételez. Az általános

⁸⁹ Eötvös (1981): i. m. I. 269.

⁹⁰ Eötvös (1981): i. m. II. 354.

⁹¹ Eötvös (1903a): i. m. 222–223.

⁹² Eötvös (1981): i. m. I. 270; II. 75.

⁹³ „Feltarthatlanul halad az emberiség azon ösvényen, melyre múltja vezette, s egyeseknek hibái s fondorkodásai e hosszú fejlődésnek szükségét és végeredményeit nem változtathatják meg, de késleltethetik haladását, s pedig semmi által annyira, mint midőn a természetes kifejlődést mesterséges eszközök által siettetni igyekeznek.” Eötvös (1903a): i. m. 157–158.

⁹⁴ Eötvös (1981): i. m. II. 348.

⁹⁵ Eötvös (1981): i. m. II. 260, 262.

⁹⁶ Eötvös (1981): i. m. II. 580.

⁹⁷ Eötvös (1981): i. m. II. 398.

⁹⁸ Eötvös (1981): i. m. I. 388.

⁹⁹ Eötvös (1903a): i. m. 189.

választójog a korlátlan, mindenbe beleavatkozó hatalommal¹⁰⁰ és az egyéniség felszámolásával jár.¹⁰¹ Az egyenlőség esetén mindenki egyenlően gyenge a központi kormánnyal szemben, az egyének elszigeteltek: ilyen az abszolutizmus és a demokrácia. Franciaország a 18. században a korlátlan uralom mintáországáa volt, a 19. századra a forradalmak földje lett. Mindkét esetben az egyenlőség gyengévé teszi az egyént a hatalommal szemben, és felszámolja a szabadságát.

A francia forradalom korlátlanabbá tette az állam hatalmát,¹⁰² és elszigetelte az egyéneket egymástól, akik gyengék a központosított állammal szemben.¹⁰³ Az utópiák szabadságellenesek, mivel az egyéniség feláldozásával járnak.¹⁰⁴ Az egyenlőség állama, a tapasztalat szerint, hajlamos terjeszkedni és mindenbe beavatkozni, így felszámolva az egyén döntési szabadságát.¹⁰⁵

A szabad és korlátozott állam egyszerre stabil és konfliktusos, és ez a haladás feltétele. A korlátozottság azonban nem gyengeség. A szabadság feltétele a rend,¹⁰⁶ és nem a gyenge állam.¹⁰⁷ Az államot korlátozó, és így a szabadságot

¹⁰⁰ „Ahol korlátlan hatalom létezik, ott az egyén szabadsága pusztá véletlen, és nem az alkotmány következménye, sőt az egyén személyes szabadsága azon mértékben fogy, melyben az alkotmány céljának megfelel, azaz: azon mértékben, melyben a kormányzó hatalom valósággal korlátlan. Miután pedig minden abszolutizmus annál erősebb, minél inkább nemcsak fizikai erőn, hanem a polgárok meggyőződésén is alapszik, s miután a zsarnokság csak ott lehet tökéletes, ahol becsület dolgának tartja az egyes, magát neki alávetni, ezen viszony pedig sehol sem létezik oly mértékben, mint ott, hol a kormányhatalom a felséges nép nevében gyakoroltatik: ez okoknál fogva a személyes szabadság sehol sem korlátozottabb, mint ily államokban. E tekintetben még a kelet despotiai birodalmi sem képeznek kivételt [...]; de egyes despota sohasem bír mégis oly hatalommal alattvalóinak tetteit és szavait minden pillanatban ellenőrizni és a korona parancsait végrehajtatni, amint a mindenütt jelenlevő és mindenható felséges nép az egyes polgár irányában gyakorolhat.” Eötvös (1981): i. m. I. 208–209.

¹⁰¹ Eötvös (1981): i. m. I. 449.

¹⁰² Eötvös (1981): i. m. I. 434.

¹⁰³ Eötvös (1981): i. m. II. 387. Guizot-nak ezt az érvét Tocqueville fejtette ki nagy hatással *Az amerikai demokrácia* című könyvében.

¹⁰⁴ Eötvös (1981): i. m. I. 102–105.

¹⁰⁵ Ezt később Jacob Leib Talmon bontotta ki a *The Origins of Totalitarian Democracy* című könyvében.

¹⁰⁶ „[A] szabadságot megállapítani csak rend által lehet. – Hisz végre a rend és szabadság ugyanazosak [...]” Eötvös (1903a): i. m. 185.

¹⁰⁷ Vö. „On a coutume aujourd’hui de chercher l’harmonie des pouvoirs et la garantie contre leurs excès dans leur faiblesse. On a peur de tous les pouvoirs. On s’applique à les énerver tous tour à tour, craignant qu’ils ne se détruisent mutuellement ou qu’ils n’empiètent sur la liberté. C’est une erreur énorme. Tout pouvoir faible est un pouvoir condamné à la mort ou à l’usurpation. Si des pouvoirs faibles sont en présence, ou bien l’un deviendra fort aux dépens des autres, et ce sera la

segítő intézményeket, mint a vallás, erkölcs,¹⁰⁸ a történeti jog¹⁰⁹ és az egyház,¹¹⁰ a községek, az emancipatorikus mozgalmak a szabadság nevében igyekeznek felszámolni. A franciák hibája, hogy a régi civilizációból mindent összerontottak, pedig azt csak lassan szabad újjászervezni.¹¹¹

Eötvös is a korban uralkodó módon, egyszerre vágyik a rendre és a haladásra, a szabadságra. Azonban ezt Franciaország nem tudta megoldani, míg Anglia igen.¹¹² És ez nyilvánvalóan nem a tudomány vagy a pozitívizmus eredménye, hanem bölcs politikusok szerencsés döntései. A konfliktus egyszerre átok – Eötvös csakúgy, mint a politikai gondolkodók zöme a görögök óta, a harmóniát becsülte – és áldás, ugyanis a döntéseket kívánó konfliktus a haladás forrása, és nem pedig a tudomány vagy az ész. A harmónia tespedés,¹¹³ a konfliktus forrása pedig az ellentétes eszméink és érdekeink létezése.¹¹⁴ Eötvös ambivalens abban a kérdésben, hogy az eszmék vagy az érdekek irányítják-e a cselekvéseket, az *Uralkodó eszmékben* mindkettő mellett érvel, hol Guizot-nak, hol Steinnek adva igazat. De semmiképpen nem abszolút idealista, aki szerint a Gondviselés minden emberi eseményt jótékonyan elrendez,¹¹⁵ de nem is dialektikus idealista, mint Hegel vagy Stein.¹¹⁶ Szemben ez utóbbiakkal, nem látja, hogy a konfliktusok valamilyen szintézisben feloldódhatnak. A konfliktusok forrása ugyanis örök, az ember szabadságvágya és ambíciói. Ezek egyszerre az együttélés és a politika alapvető problémáinak, ugyanakkor a haladásnak is forrásai.¹¹⁷ A konfliktus nem politikai hiba, hanem adottság, ezért együtt kell élni vele, nincs megoldás rá.

tyrannie; ou bien ils s'entraveront, ils s'annuleront les uns les autres, et ce sera l'anarchie." Guizot (1849): i. m. 116–117.

¹⁰⁸ Eötvös (1981): i. m. II. 76, 111, 221, 400.

¹⁰⁹ Eötvös (1981): i. m. II. 405–406.

¹¹⁰ Eötvös (1981): i. m. II. 438, 355.

¹¹¹ Eötvös (1981): i. m. II. 580–581.

¹¹² „Qu'est-ce qui a fait la force et la fortune de la monarchie constitutionnelle en Angleterre ?” Guizot (1849): i. m. 117.

¹¹³ Eötvös (1981): i. m. II. 150–151.

¹¹⁴ Eötvös (1981): i. m. II. 483.

¹¹⁵ A kortársak közül ezt a francia katolikus konzervatív Joseph de Maistre képviselte a leghatározottabban. (Vö. Joseph de Maistre: *Szentpétervári beszélgetések*. Ford. Kisari Miklós. Budapest, Századvég, 2021.)

¹¹⁶ Lorenz von Stein: *Die socialistischen und communistischen Bewegungen seit der dritten französischen Revolution*. Leipzig und Wien, O. Wigand, 1848; Lorenz von Stein: *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*. Leipzig, O. Wigand, 1850.

¹¹⁷ Eötvös (1981): i. m. I. 197, 435, 465, 471; II. 332, 506, 511, 523.

Ez a szemlélet a retorika és kazuisztika cselekvéseméleti pluralizmusa és realizmusa.

Felhasznált irodalom

- Concha Győző: *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika*. Budapest, Athenaeum, 1908.
- Eötvös József: *Tanulmányok*. Budapest, Révai Testvérek, 1902.
- Eötvös József: *Gondolatok*. Budapest, Révai Testvérek, 1903a.
- Eötvös József: *Kisebbségi politikai cikkek*. Budapest, Révai Testvérek, 1903b.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. I–II. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- Guizot, François: *De la démocratie en France*. Paris, Victor Masson, 1849.
- Heine, Heinrich: *Buch der Lieder*. Hamburg, Hoffmann und Campe, 1839.
- Maistre, Joseph de: *Szentpétervári beszélgetések*. Ford. Kisari Miklós. Budapest, Századvég, 2021.
- Ryle, Gilbert: *A szellem fogalma*. Ford. Altreichter Ferenc. Budapest, Gondolat, 1974.
- Stein, Lorenz von: *Die socialistischen und communistischen Bewegungen seit der dritten französischen Revolution*. Leipzig und Wien, O. Wigand, 1848.
- Stein, Lorenz von: *Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*. Leipzig, O. Wigand, 1850.
- Talmon, Jacob Leib: *The Origins of Totalitarian Democracy*. London, Secker & Warburg, 1952.
- Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Ford. Ádám Péter et al. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993.